

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 25 (1936)

Artikel: Sur in pass emblidau
Autor: Solèr, Gion Rest
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882086>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 14.03.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Sur in pass emblidau

da Gion Rest Solèr.

Ei va alla fin cun la stad. Dis de stupenta bial' aura han schau avanzar las racoltas de fein, graun e risdiv, aschia ch' il grev ei giu da dies. Di per di serasa in tschiel aschi vivblau sur las tschemas grisch-brinas dellas péz-zas e lai rumper ora tonpli magnific il maletg atunil della vallada. Mo tgi de nus muntognards ha marveglias de contemplar bellezias della natira, de seraschunar cun la spunda sullegliva, cun la grischa greppaglia, cun la vusch dils flums, cul flad dils glatschers? Mobein, in ei tonaton seschaus pegliar dal marveglius aspect, che giavina siado el en la tgeuadad dellas muntognas. Siu cor arda da fiug per ina viseta alla regiun dell' evla e camutschs, gie per in pign viadi da vals tier cuolms, da cuolms tier vals. El porta siu pertratg tier dus camerats e sil fatg ein tuts treis d' accord.

Cun l' alva dil di caminan ils treis tral vitg aunc en tgeua sien. L' aria frestga dat comba ed il tschancun tras ils uclauns de Vrin ei spert varghentaus. Sil Plaun-Tgaminada ein dus umens gia en la lavur. Els surstattan senza fei, vesend a vegnend quels curios turists dalla senda neuasi. Lezs han prest enconuschiu igl aug Gion Peter leu sil prau e cloman tier ad el de vegnir e tener compagnia sulla Greina. Quel pertratga in-dus e spert resolvius sa el dar la risposta: «Gie, sche vus meis sulla Greina, lu vegnel jeu era; pertgei in salvanori stoi jeu ver neu

dal Tessin sigl unviern, quei ei stau moda de miu bab, tats, e basats, ed igl usit duei vegnir mantenius. Denton stoi jeu aunc semondurar in tec, vus mo mei, jeu satiuel prest. El betta la faultsch giun plaun e cuora dals girs giuado tier sia casa. Ils treis turists ein buca pauc surstai, ch'igl aug Gion Peter ha dau aschi spert en marcau. Mo els san bien grau dil quart commember ella ligia, pertgei quel ha giu cumpignau gia sco pign ragner de buob biaras gadas siu bab sur la Greina ed ha passau quella aunc tschiensga suenter, aschia ch'el enconuscha sin quei viadi mintga dutg e mintga trutg. —

Ils uclauns de Camplun e Puzatsch ein gia davos dies. Igl ualet de Ramosa salida ils viandonts sgurghigliond sia veglia melodia. Els arrivan en in plaunet all' entrada dell' alp Diesrut, numnaus Plaun Lombards. Blocs eratics de granit tegnan compagnia dretg e seniester della via. Els dretgs loghens valessen quels tschiens e tschiens de francs, mo tgi ha marveglias ded els cheu en quella val isolada? Els surveschan als pigns pasturs sco measas per lur termagls ed als anseuls per exercitar lur leghers segliopers. Els paran aschi dirs, aschi méts. Mo a tgi che teidla, han els tonaton de raquintar enzatgei. Els resdan da temps vargai, ord lur intressanta historia. Els han era fatg viadi. Avon dis ed onns habitavan els leusi en lur casa geniturala sin la Greina. Els han bandunau lur avdonza nativa, ein s'embarcai sil dies lad digl immens glatscher, ch'empleneva da lezzas uras l'entira val, e fagend atras smisereivlas pitgiras e burasclas, che han nudau en lur fatschadas veseivels fastitgs, ein els arrivai plaun e plaun giuado sin terren jester. Mo maina sne-

gan els lur derivonza; els han manteniu lur noda-casa, lur caracter patern. Vulcan els buca esser simbol a mintga giuven emigront de mantener la buna ierta ord casa-paterna en caracter, religiun, lungatg e naziun? Bein ha lur contuorn midau differentas gadas vestgiu el diember de tschentaners. Quasi sco colissas de sceneria ei il maletg sescumiaus dals vadtretgs e gondas dils glatschers en palius ed uauls, da quels en pastiras e praus, dals praus puspei per part en pastiras e ruinas de bovas. Nodas dil temps. — Aschia han era ils 3 turists udiu oz a risdond quels colos della Greina, ed il Rest vul spert sefar in tec de filolog cun deducir il plaid «Parvalsauns» — il remarcabel num della biala pastira formada sco lieunga denter ils uals de Ramosa e Diesrut — ord «Prau-Val-Samuor». Al Martin entschiva sia andanta corpulenza gia a daventar empau grevionta sil viadi, ed el demuossa grond interess per talas etimologias, per saver trer in tec flad. El ei ferm perschadius, che la pastira de Parvalsauns ei stada avon onns in bi prau cheu all'entrada della Val-Samuor. Giusep encuntercomi, empau materialists, ha pauc per talas scrutaziuns e dat plitost mintgaton tut discus enqual egliada engurdida sil voluminus sacados de Martin, bein buca per tschaffen de vuler gidar a purtar in toc quel.

Denton ei igl aug Gion Peter gia suenter. Malgrad ses 56 ha el aunc combas levas sco in utschi e fermas sco fiars. El ha aunc pudiu udir il davos discuors e quei dat caschun ad el de svidar siu busac de tradiziuns stadas acquistadas da siu tat vegliuord de 96 onns. Sia memoria ei segira, siu raschunar vivs ed at-

tractivs, e siu entir tgierp segida leutier tras adequatas gesticulaziuns. El entscheiva:

«Gie, mintga num e mintga grugn ha sia historia. Aschia ei era il Plaun-Lombards cheu buca vegnius numnaus senza motiv suenter la loscha Lombardia. Gia el 15 avel tschentaner han nos babuns giu vendiu l' alp Diesrut cheu avon nus alla vischnaunca bregnuna de Schamgnun (Semione) el Tessin e l' alp ei stada dapi lu adina en proprietad de quella tochen avon enzacons onns. Duront tschentaners han ils Bregnuns catschau stad per stad lur muvels sur la Greina neu sils savurus pastgs de quell' alp. La fumeglia d' alp ha giu semper viv contact cun nosa glied e vicendeivlas relaziuns ein sevividas e semantenidas denter quels della val leuvi e nus tscheuneu tochen sil di ded oz. Nos vegls fagevan era ils marcadonts e catschavan marcanzias sul pass vi e tochen giuado en la fritgeivla Lombardia, ed ins ha entschiet a dar il num de «Lombard» a tutta glied, ed animals e products da tschella vart dils cuolms. Aschia apparteneva era l' alp Diesrut als «Lombards» e vegneva cargada cun vaccas lombardas. Essend munconza de lenna en l' alp, stueva tala vegnir retratga dals uauls vrinès. Ed ils «Lombards de Diesrut», transportavan all' entschatta della stad cun lur fidaì asenets la lenna giud cuscha entochen cheu en quei plaunet, nua che las plunas vegnevan erigidas. Cheu fuva per els era adina il plaz de paus per viadis giun vischnaunca. Cheu sera-schunavan els cun nos vegls sur fastedis e quitaus, sul luvrar e barhar, sul pitir e surfrir, sur legrias e tristezias de lur veta. Per quei senumna quest liug «Plaun Lombards».

Cura ch'igl aug Gion Peter ha pegliau

inaga la cuorsa de raquintar, lu savessen ils cuolms derscher sur el en, avon ch'el s'encurschess. El viva lu mo per siu raquent e fa sia caussa cun dun tut aparti. El continua:

«Mirei, era ils auters numns cheu entuorn ein zun intressants. Igl uclaunet leu dretg de nus taccaus vid la teissa spunda ei «Pignola» e las pastiras sur nus senumnan la «Badugna» ed ils «Uauls» e tonaton lunsch entuorn ni truschel ni caglia. Pertgei aschia, vi jeu dir. Leu entassissum igl uclaun de s. Valentin observan ins aunc oz ils fastitgs dils suloms de casa e clavau d'in pauper sventirau. Quei liug ei bugnaus cun il saung d'in grev delict, la sgarschur dil qual ha mai schau ughiar enzatgi de schar flurir leu ina nova habitaziun. Avon dis ed onns habitava Gion Gianuchel leu cun sia mumma e sia sora. La notg dil di de s. Valentin, 1593, pia la notg dil di, sil qual igl uclaunet festivescha dapi tschentaners siu sogn patrun, ei stada sgarscheivla per quei liug. Gion Gianuchel mazza mumma e sora, arsentà casa e clavau ed aunc buc avunda, porta el il scuntez ardent neuaden els uauls e lai ir si quels en fiug e flommas; els ein barschai sin la davosa ragisch. Il sventirau ei vegnius pegliaus e la ravgia dil pievel ha rentau el cun ils peis vid in curtaun, ed aschia duei el esser vegnius runaus tochen a Vella sil plaz della fuortga. Tochen Uresa hagi el aunc teniu alzau il tgau, mo da leu anô era schau runar quel. Aschia ein ils uauls stai svani per adina e la contrada dapi lu pli criua e freida. Ils èrs d'antruras della spunda de s. Valentin viadô ein piri e mo la «Caglia de mulin» leu dado la punt de Parvalsauns dat tras siu num aunc statteivla perdetga della cultira stulida. Giusut

ella grava pudess ins forsa aunc discuvierer la mesa mola mulin, sin la quala miu bab termagliava da buob. Aschia mida il mund sia fatscha e mo historia, tradiziun, nums e fastitgs naturals regordan nus dil vargau. Mo savens essan nus memia suords, tschocs ed ignorants per tschaffar il flad dils temps passai.» Igl aug Gion Peter, sescalduus dagl ardiment per siu raquent, respira profund e cun egliada seriausa e quasi reproschonta, fitgada penetrontamein sin ses compogns pli giuvens, finescha el: «Ed ussa teni endamen il risdau, e risdei vinavon; la historia de nos vitgs ed uclauns sto semantener entras la memoria da generaziun tier generaziun, sinaquei ch' il patertgar de nos descendents vegni buca lungurus vits e trits, mo-bein resti en impulsiv contact cun igl operar e sestentar de nos antenats, ed ussa marsch vinavon, mo cun patarlas vegnin nus buca silla Greina.

Il vegl raquintader semetta alla testa e sbargata levamein dals trutgs enviers Diesrut enasi. Il sulegl matutin rasa denton ora siu culier ded aur entuorn las tschemas dellas pézzas. En Samuor levanta il pastur siu muagl de stiarlamenta, che serasa e sebrustga plaunet dals pastgets e cuignets verd-mellens siado. Las tegias vegliuordas de Diesrut ein oz tut tgeuas, isoladas, paran melanconicas. Han ellas forsa enderschiu dils plans dils de Breil de schar svanir ellas per far plaz a cundrezs pli moderns? Ni lain ellas encrescher per ils suns sonders della «bella lingua del si», che han resunau cheu duront diember de tschentanners? Negin sminass oz della veta de fiera, che ha regiu cheu onns ora mintgamai il suenter-miezdi de Nossadunna de settember. Cheu arrivavan

lu in grond tschuppel de purs e marcadonts de Vrin e della Lumnezia viado e cumpravan ni prendevan si entuorn 30—40 tgaus biestga. Sin quei di vegnevan las «talianeras» extra neu dal Tessin cun péra e meila sin lur asenets e survevan il mèl e castognas tiel caffè cun vinars per dar veta sil plaz-fiera e far lonzias e leischnas las lieungas tiel marcadar. Nudau-nas els cudischs-pervenda de Vrin lain concluder, ch'ei po era esser vegniu scumiau cheu enqual egliada pli dultscha e plaids pli carins e serrau aunc enqual auter marcau. L'otra damaun vegneva l'alp scargada, e già avon dis svanevan «ils Lombards» cun muagl e purment sur la Greina, clamond sigl ault aunc in davos: Addio caro Vrin, a riverderci l'anno prossimo.

Sco muschins siper in glimari elefant sebrustgan ils 4 turists ussa dalla spatla seniastra de Diesrut siado, per tissaglia senda tras lestgas e brutg, accompignai d'ina profunda val-latscha greppusa, che ha veramein tagliau giu-aden e rut il dies dell'alp Diesrut. Il sulegl scaulda mordio, ed il Martin ed il Giusep cun lur caluns de schambun han da schuffa de tener tila, ferton ch' ils dus auters cun lur cueis-sas de cudetscha salepan tgunschamein siado. En pass accelerau vegn la fuorcla contonschi-da. In splendidus aspect renta las egliadas per in mument. Leuvi il Pèz Vial cun siu sbabet alv rasaus sco la barba de s. Clau dal pèz giua-do. En tgeua accordanza tschenclan ils colos della natira il Plaun-la-Greina cun siu vali aunc viv-verd, encordaus tscheu e leu dallas lieun-gas grischas de garvera e permiezora dal ruas-seivel termagliar dellas undettas dil flum. Giu-

dapeis sil pign tgiembel salida la nova camona alpina fagend invits sin tuts mauns.

Entuorn in crap, che survescha per meisa, vegn ei priu in refrestg. Bein plitost per levgiar siu buordi che per motiv e spért de cuminesser offerescha il Giusep sia préma de Razen. Il Rest sefa era libers da siu sac; mo tschentond quel giun plaun croda la butteglia cul veltliner pil tenti sil git ur d'in crap ed il custeivel bletsch sefila en bials curals cotschens tras il lenziel. Ina nebla de gretta passa sco in buf sur la fatscha dil Rest, mo semida el mument en in surrir hilar, essend la penibla situaziun prest dumignada. En in-dus ha il Rest la butteglia miez-svidada sin bucca, il Giusep catscha siu tgauatsch en il sac sco de beiber ord sadiala ed ils dus auters peglian cun lur capialas, in la fila digronta ord la fessa della butteglia e l'auter il suadetsch tras la teila dil sac. El funs de quel schai aunc la buna tuorta cun uettas pauper bletscha sco in pèsch en in lag svidau. Mo en cuort mument svanesch' ella en compagnia cun la préma sco sin schit els «vaus sutterans» dils 4 turists. Igl aug Gion Peter manegia, quei seigi nuota l'emprema gada, ch'ins magli paun cun vin sin la fuorcla della Greina. Dus marcadonts de Vrin seigien stai vegni surpri cheu avon onns d'ina sgarschentusa malaura, vegnend els pér tard igl atun neu dal Tessin cun ina marcanzia de salvanoris. Els rabbitschavien nunpusseivel pli vinvon ils paupers staunchels animals tras la neiv ed ils suffels de cuffla e stevien per surschar quels al bandun. Mo cheu el davos mument seigi ina colonna d'agid arrivada si da Vrin, purtond ina buna provisiun de paun, ina bren-talla vin ed auters requisits necessaris. Ed il

paun bugnaus en vin hagi buca dau forza e humor mo als umens, mobein era als salvanoris, resalvond in pèr hagian ins pudiu far revegnir quels e rabbitschar els plaunet vinavon. —

Tgei rueida sesaulza tuttenina leu davos il P. Tgietschen siado? Tgei bi mirar, co 6 aeroplans s'golatschan tras igl azur bi serein gest suls t'gaus dils turists aunc a meisa. Aschi damaneivel fuvan quels aunc mai stai a tals gigantes utschals. Els pon encorscher quasi tut, perfin la crusch alva egl uopen della cara patria. Il Martin seglia en pei culs plaids: «Cun miu perspectiv stuess ins per franc aunc enconuscher ils pilots. Forsa ei in il Bärtsch, nies campiun grischun?» El tila ina veglia teigia de curom, tut isada ord siu sacados e zuglia ord quella cun precauziun il numnau instrument. Il perspectiv seigi vegnius purtaus d'in de ses vegls antenats ord ina tiara jastra ed adina vegnius conservaus en famiglia sco custeivel scazi; ins dueigi perquei far diever ded el cun tutta precauziun. Pigl emprem ughegia il Giusep de prender el sin siu égl de catschadur. El tschaghegna e tschaghegna, mo preten da de veser encunter tschiel mo enzatgei sco utschacs ners senza fuorma. Ils auters fan era improvas cul medem bien success. Martin ei alvs sco la neiv dil Péz Vial, stauscha baul in spiel in tec anen e l'auter in tec ano, mo tut adumbatten. Igl aug Gion Peter manegia sarcastic, che quei seigi forsia in perspectiv drizzaus per mirar dis de nebla, e denton svaneschan ils aeroplans davos il Péz Terri enagiu. Il Rest cloma aunc suenter: «Mo mei, nus vegnin era plaunet.» Martin caveglia siu perspectiv puspei pulitet en la teigia ed ei il pli

cuntents, sch' ei vegn nuota tratg flad pli da quel.

Suenter quels intermezzos descenda la pinga colonna de viadi la spunda enviars il Plaun la Greina, in vast plaun de ca. 2 uras viadi en sia entira lunghezia. Dus urlauns sgolan tementai orasut la grotta de Peder Mierta, dil cavalèr-pastur d'avon onns sin la Greina, dil gagliard e temiu retg-catschadur dil Péz Terri, ina persuna empau paralella al renomau Gian Marchet Colani dil Bernina. El temps de sias lutgas culs catschadurs tessines stueva el prender cheu sut il greppatsch enstagl el camon (sia tegia) il ruaus de surnotg, per sesalvar d'eventualas attaccas nocturnas. Ses adversaris pudevan lu pér sittar sil caput, che steva tschentaus ella treglia el camon sco suraponns, simulond sut el en il Peder Mierta. — En quella grotta po forse era igl alpinist P. Placi a Spescha haver passentau la notg, ch'el scriva d'haver campau silla Greina sut tschiel aviert. — En sentiment de respect passan ils turists ded oz sperasvi e caminan vinavon dalla Greina viaden. Naschi e tratgs si el ravugl dellas péz-zas ein quels muntagnards empau inaccessible per las bellezias dils cuolms. Mo alla splendusadad, che serasa cheu oz dals pastgeis verds sco vali siado tras la contura dellas grischas e neras casaccas de greppaglia tiels homs alvs dils glatschers e la cuppa blava dil tschiel, po lur tievgiadad tonaton buca resister. Il magnific maletg tschaffa e renta lur egliadas e s'impregnescha a lur cors. Buca per nuot sedi ei: La Greina en bialaura ei in vér paradis, mo la Greina en malaura ei il mender uffiern. Tgi pudess bein s'imaginar oz il secund maletg: Ina terribla fueina de tschagheras e suffels

stemprai, che mislan sco cun cutschas e cude-
tschas sin viandonts, pasturs e paupers animals.
Da temps en temps vul la Greina haver lu sia
unfrenda.

Sper il Crap la Greina, il nunballuccabel
tierm denter Tessin e Grischun, seresolvan ils
4 alpinists per il trutg sur Motterasch enstagl
sur Pass-Crap. In pign uret de tschespet sparta
cheu sco aissa la tgina dils dus schumellins,
digl ualet della Greina e dil Bregn. Strusch
dretg naschi prendan els comiau in da l' auter,
in pil viadi tras las tiaras dil criu mesanotg e
l' auter enviars il migeivel miezdi, per maina
pli seveser. Ein els buca il maletg, che sepre-
senta beinenqualga tier fargliuns emigronts ord
casa paterna?

L' Alp Motterasch serasa en tgeuadad a-
tunila. Pasturs e muntaneras ein gia seretratgs
ella bassa. Igl égl cattiv dil Giusep catta ada-
gur ina creatira viventa leuvi sin la spunda. Tgi
presumescha in camutsch e tgi ina caura se-
piarsa. Il Rest manegia malizius, ch' il perspec-
tiv dil Martin pudessi dar decisiun. Mo lez ha
pauc tschaffen e queida ded ir sin la tscherca
per novas beffas. Denton il pertratg, ch' ei pu-
dessi forsa tonaton esser ina differenza de mi-
rar suenter tiara enstagl de contemplar u-
tschals encunter tschiel, aschia che siu per-
spective savessi pusseivlamein aunc vegnir re-
habilitaus en sia honor, lai seresolver el, de far
aunc ina emprova. Cun minuziusa circumspec-
ziun metta el igl instrument en posiziun e sco
de laghiar cun ina buis semetta el a tiara da-
vos in crap e prenda en mira igl animal leuvi,
che para de nuota seschar disturbar. Tut ei
spaniau sil resultat. Il Martin entscheiva da
quei plaunsiu: «In camutsch eisi buc — ina

caura eisi buc — quei para — quei semeglia in —glimari uors». Las fatschas rientas dils auters laian capir, ch'els han buca gronda tema dil maluardau animal, e gnanc il Martin para de prender la situaziun per fetg critica, mane-giond, che quei vegni probabel ad esser in de quels uors de sesiun, ch'ins trapli tscheu e leu enqualga el Grischun e che passenti ussa sias vacanzas cheu el Tessin.

Da Motterasch sesbassa la val anetg en lutgetets de terrassas giu tier igl ur digl uaul. In malcuntschau trutg sefora cheu tras streglias de greppa e leppas de lestga giuado da scalem tier scalem. Il num «Stavel las lavazzas» ha aunc tempra romontscha. Il verd piez-peì della scala, il schinumnu «Rifugio», vegn urentaus dalla umbriva dils emprems pégn. Entochen leu havevan ils cavals della Greina stuschonza en cass de neiv, e leu haveva il cavalèr era dretg de lenna per siu diever.¹⁾ En cuorta, cuorta tenda ha la val fatg in sparun ord l'altezia de 2190 m. s. m. (teguas de Motterasch) giuado sin 1690 m. s. m. (Rifugio). Igl aug Gion Peter enconuscha cheu mintga cantun e dargun e dat dapertut intressants sclariments; el sa risdar senza fin, mo il trutg savess cert aunc dapli. Dal «Rifugio» stuevan ins avon onns puspei ascender la tissaglia spunda da l'autra

---

¹⁾ L'alp Greina appartegn alla vischnaunca d'Aquila en Val dil Breg; mo il Cumin della Lumnezia haveva il dretg de cargar leu la stad ils cavals, che vegnevan envernai sin siu territori. Anno 1923 ha la Lumnezia vendiu siu dretg de pasculaziun sin la Greina ad Aquila, essend ch'ei fuv dapi onns buca vegniu fatg diever pli de quel. In dils davos cavalèrs della Greina viva aunc a Lumbrein-Surrin en la vegliadetgna de varga 80 onns.

vart della val tochen l' altezia de 1900 m. s. m., per arrivar da leu tras l' alp Garzura giuado tiels stavels de Garzotto e d' Al Sasso. Oz encuntercomi sestorscha la via ualti tras il funs della val d' ina tissaglia preit-crap viado. Ils cors dil Martin e dil Rest palpiteschan dellas surpresas, che secatschan ina sin l' outra, e lur égl's vegnan mintgaton gross sco las rudialettas dellas casas d' avon onns. Bandunond a Garzotto igl uaul e la stgira cavorgia greppusa, croda il vèl della tgeuadad dellas muntognas, e stgellins e stgellatschs dils muagls pasculonts resunan frestg da crests e muletgs. Sil carraun sesa fagend caltschiel ina giuvna pastura, che salida cun curteseivla gentilezza. «Ina biala Ticinesa», scuttina il Martin al Rest tras l' ureglia. Ord l' emprema tegia Al Sasso lai in giuvenotter resunar frestgamein sia cantinada:

Che bella notte che fa,

In gondoletta si va

Colla Lisetta a far l' amor —.

Igl aug Gion Peter seregorda ussa digl intent de siu viadi, ed ei tucca ad el de tscher-car la caschun per la cumpra dil salvanori. El sevischina perquei alla tegia, sepusa cun omis-dus cumbels sugl esch-sut viaden e salida amicabel cul «buon giorno», ferton ch' ils auters restan en mesirada distanza, spaniai, co igl aug vegni ussa a sestaliar cun siu talian. «Ussa teidla», dat il Giusep riend d' entellir al Martin. Mo cheu rocla ei gia tras la barba dil vegl da tegia viaden:

«Qui g' an minga venal de pörschei?»

«No, noi an g' am minga, ma podàss che quii da Cavallo löilà i n' àbia,» ei stau la pronta risposta. «O, quei tscheu capin nus era, quei talian cheu ei para buca grond striegn», sgaffie-

schan il Giusep e Martin e restan d'in maun reservai, ferton ch'igl aug Gion Peter ed il Rest sefrestgentan cun in sitg bien latg, survius hospitalmein dal giuven ticines. «Addio, addio a rivederci a ritorni», cloma el aunc suenter als partents, smenond sia capetscha de militer, e continua sinquei sia amureivla canzunetta,, cun la quala el vul forsa dar atenziun alla giuvna pastura leusi sil muotatsch spel carraun.

Per tener compagnia als auters desista igl aug Gion Peter de far retschercas per sia cumpra el stavel de Cavallo, situaus da l'otra vart dil flum. In per buccas pleinas ord in dutget d'excellent' aua minerala fan empau frestg cor ed ussa tucca ei stender comba trals uauls della val Luzzone viado. Malterschanai mirets, las restonzas de pintgas capluttas, plaïdan en tresta malencurada d'in temps de fluriziun religiosa en questa val muntagnarda. Scuttinan ellas forsa enzatgei dil viadi de Carli Boromeus tras Luorscha sul Lucmagn a Mustér?

La via tras quels uauls vul nuota prender fin. Il contuorn monoton allerta pauc il spért, e la stauncladad, ch'entscheiva a sefar valer, stinschenta tut discuors. Quasi per sgarschur dil Martin e dil Rest entscheiva la via aunc ad ascender ed ascender e sco ils matros de Columbus fussen els prest stai prontos cun tugns, marmugns e reproschas enviars igl aug Gion Peter sco empaladur. Mo sco sche quel havess terdau la malaura, fuv' el sbrigaus cul Giusep in tschancun ordavon. —

Finalmein tschessa igl uaul e fa plaz agl uclaunet de Monte. Parcelettas de praus ed èrs, quasi mo sco tuagliets de meisa, dattan viva expressiun dellas disfavoreivlas condiziuns

de cultira en quest liug isolau. Aunc ina viulta entuorn in crestatsch ed ils 4 dèls ein el vitget Baselgia avon l'ustria dil «Tschèc». Baselgia, il num rest romontsch, co eis el pomai seplantaus cheu el domini dil talian? Igl aug Gion Peter po saver sclariment. Quel schigenta il suadetsch giud fatscha sco il solit cun il péz de siu tschiep, sepusa lu cun mauns a badi-tschun sin siu fest crutsch de curnal, mira en quella posiziun in mument pensiv e pitgiv sco sepiars en siat vanauns ed alzond lu il tgau e mussond cul maun dretg della val enasi ed enagiu rabetscha el neunavon:

Ils uclauns cheu entuorn nus culs nums Baselgia, Cozzera, Davresco, Scalvedo e Monte formeschan ensemen la vischnaunca de Ghirun. Baselgia ei il liug principal e posseda la baselgia parochiala. La fundaziun de quella vegn a tonscher lunsch anavos els tschentaners vargai. Jeu hai schau dir in perdert professor de Luorscha, ch'ella vegni menzionada gia en ina purgameina digl onn 1215. Quels uclaunets ston pia esser vegni populai fetg baul, probabel fuvan els all'entschatta staziunettas de paus e ruaus pil traffic sul Pass alpin della Greina, il pass alpin ch'ei oz emblidaus. La clav pigl origin dil num Baselgia vegn ad esser ida a piarder en las rubaglias dil temps vargau. De miu saver han ins oz leusura mo supposiziuns pli u meins atteniblas. Aschia vegn la baselgetta de quest liug probabel ad esser naschida cheu en maun cul traffic d'avon onns sul cuolm. Nos babuns eregevan bugen pigns sanctuaris sper ils pass alpins per saver implorar leu il succuors de Diu enviers ils nundumbreivels prighels smanatschonts els malpass dils trutgs ed els stemprai furibunts. Il viv con-

tact denter il pievel de questa val e nus Romontschs da tschella vart dils cuolms vegn ad haver purtau la frastga dil num romontsch a quest sanctuari. Era nus a Vrin havein en nos nums locals enfiarlas ord territoris talians sco p. e. Blengias, Vanescha, Plaun Lombards, Calanca etc. Tier pievels vischinonts emprestan ils lungatgs in a l'auter survetscheivlamein plaid. Tier nus a Vrin encorsch' ins schizun en la pronunzia dils uclauns enviers la Greina pli la tempra dil talian che oragiu el vitg. Durent tschentaners ein lezs gie stai el temps de stad quasi di per di pli u meins en contact cun ils «pasturs lombards» e quels vegnevan la dumengia giu el vitg «a baselgia», sco els schevan, gest sco ils de Vrin, che van els uclauns «en las capluttas» e mo el liug parochial «en baselgia». Pertgei san quels pasturs lu buc' era haver numnau imitond nies exempel tier els a casa lur tempel parochial «baselgia»? Tgunschamein savevan els era dir leu, cu els vegnevan la dumengia ord ils differents uclauns de Ghirun el liug parochial tiel survetsch divin: Nus mein «en baselgia» enstagl «in chièsa». Ed il num ei lu setransportaus plaunsiu sigl entir uclaun, sco quei ei daventau en biars auters loghens, aschia era en miu uclaun nativ, nua ch' il num s. Giusep, il s. patrun della caplutta, ha stuschau ord plaz il num «Tgaminada», il num pli vegl digl uclaun. D'origin romontsch sa la contrada cheu de Ghirun buca esser stada; pertgei tuttas nominaziuns de famiglias, de cuolms e ded aclas ein d'origin talian. La pusseivladad fuss denton era buca sclausa, che quest liug havess d'engraziar sia fundaziun romontscha al contact cun la claustra de Mustér,

che havevi cheu, sco ei vegn detg, gia el 14avel tschentaner possessiuns.

«Halô, Halô» resuna ei neu dalla finiastra dell' «Ustria della Greina». Cun plaids e gests ils pli amicabels envida leu igl ustier «Francesco Martinelli», numnaus dals de Vrin semplamein il «Tschèc». El ha engartau ed enconuschiu igl aug Gion Peter e sa buca far avunda compliments de beinvegni.

«Curiosa, intressanta stiva d'ustria» tragan il Martin ed il Rest, passond en quella sco novits. In cantun ustria, l'auter stiva de famiglia ed in tierz cuschina cun platta de fueina sut in grond tgamin aviert. Mo tut en exemplaric, plascheivel uorden. Perfin ils romets ein cavegliai simetricamein denter parlet e cadin.

«Un liter d'vin, do gazös e un pô d'caffè» camonda aug Gion Peter. Sil fatg arriva igl ustier cul «Nostrano» e la feglia tschenta graziusamein las gazösas (limonadas) sin meisa. Il Giusep survescha il vin, ed il Martin, che vul quasi snarrir da schitgira, sa buca ludar avunda l'extraordinaria grondezia dellas butteglas de limonada enviers ils veritabels pops de guilas, che vegnien survi ella patria grischuna. Cun engurdientscha de beiber la mar tschaffa el ina de quellas e vul derscher il savurus fluid en siu glas. «Mo tgei stoda striegn ei quei? Buca daguot vegn ei ô», sbarbuta el surstaus e vilaus sco in glimari. Cun égls gross contempla el aunc inaga la butteglia. «Ni stapun ni uvierchel, tgi sa, sche quella futida triaca ei schelad' en cheu?» Il Giusep sto rir la pial piena e vesa nuota, ch' el derscha il nostrano sul glas ora sin meisa. El enconuscheva gie il tric, essend staus inaga da giuven sco catscha-stiarls

cun ils marcadonts vrinès el Tessin e gèst per-quei havev' el surschau al Martin de survir las splendidas gazösas. Plaun, plaunet prenda il Giusep l' autra limonada, stenda siu det-mussader dal culiez della butteglia giuaden e stauscha anavos la culetta de glas, che serrava da sutensi. Quei ha el buca d'uvrau mussar duas gadas al Martin. Cun furia e fèl catscha el giuaden siu létga-gromma, ch' el havess prest buca rabitschau anavos el.

El cantun de cuschina traffica denton la graziusa matta de casa, d'end discus enqual e gliada sils hosps entuorn meisa. Ella tschaffa romet per romet e «sic e sic» rumpa ella cun inschign era ils pli gross sco fercaglia vid siu schenugl tut ch' ei dat ô brastgas, baul ord il rom e baul ord il schenugl. Gleiti s'embratschan vivas flommèttas fagend tschupi entuorn il bufatg parlet tschentaus sil fiercazzetta sut la bucca-tgamin.

Il Nostrano dat veta entuorn meisa e sligia era spert las lieungas pil talian, tut à la metoda de Grand.

Suenter tschavera vegnan casa, cuort e nuegl pri en uatga. Secapescha ch' igl aug Gion Peter demuossa speciala atenziun als tschachisners, che tugnan e grugnan entadem nuegl. La cumpra ei fatga en dus plaid. Fertan ch' il Giusep ed il bov glimari de 18 tscheners secontemplan in l' auter cun agen smarvegl spassegian il Martin ed il Rest on curtgin cun la curteseivla ustieretta, che porscha leu ad els in pèr savurusas tscherieschas madiradas pèr el sulegl dil settember. Bein raritad! —

Mo nuidis e vess va il comiau dall' «Ustria della Greina», tonpli ch' ei ha ussa era num se sparter dagl aug Gion Peter, dal car e capavel

menader de viadi. Aunc questa sera vul quel arrivar cun sia cumpra entochen siado encunter las alps, per arrivar l' auter di a bun' ura a casa.

Sut l' impressiun quasi sco de haver piars il bab de famiglia semettan ils treis auters en tgeu silenzi sin via enviers Luorscha. In tschancunet sut igl uclaun Baselgia tschaffa in bein ornau caplut de Nossadunna els ord lur siemis e tila els en devoziusa atenziun. Tgei contrast denter quest caplut e lezs malterschenai en Val Luzzone! In per raps sco pintg' unfrenda vegnan scarsai ord la buorsa.

Plinengiu sparta ina stgira cavorgia la regiun de Sursuost (Soprasosto), sco il territori sur quella compigliond las duas vischnauncas de Ghirun e Campo vegn numnaus, dal liug pli commercial de Luorscha. Ils turists ein leds de saver passar cheu oz sin segir stradun, ferton ch' ils marcadonts vrinès d' avon onns stuevan sesgarflar cun lur marcanzas tras teissas grep-paglias el profund della val giuado. La sbuccada della cavorgia dat liber l' eglia da enviers il Pass dil Lucmagn e dalla Val dil Bregn giuado. Luorscha cun ses hotels e tempra moderna fuorma contrast culs uclaunets e la veta simpla e familiara de Sursuost. Ils turists seplaccan per in mument de contemplaziun. Cun gronda spertadad buffan dus autos leuvi dal stradun dil Lucmagn siado, ferton ch' in aeroplan sgo-latscha ault tras l' aria enviers las tschemas dil Terri. Mieds dil temps modern, dil malmund mazzagnarva ch' anfla strusch paus e ruaus. Sur ils straduns e tras l' aria secatscha il mund mecanisau cun febrila spertadad, sco sche la lavur fuss tgemblada de buca vegnir entuorn. — Mo leuvi sil crest de Ghirun semeina igl aug

Gion Peter plaun plaunet cun siu compogn
ner entuorn il con enviers la Val de Luzzone.
Il Giusep enfaschus empau dalla cumadeivla-
dad moderna, para quasi d'haver compassiun
cun el fagend la remarca: «Sch' ei vegness of-
feriu a mi il meglier salvanori de questa val
per nuot sut condiziun de stuer catschar el mèz
sur la Greina a Vrin, jeu vulvess il dies e
schess na». — Mo igl aug Gion Peter ei aunc
d'urdadira dils vegls. Da 5 onns gia eis el staus
ad alp cun siu bab, ed ha fatg leu termagls cul
femastg dellas frudas ed ei s'endarius el flad
dils glatschers. E sia mumma ha buca puper-
gnau el sin loms plumatschs de pizets, cun lac-
tina sfalziada. Sia entira veta ei stada urdida
de stentas sco in viadi sur la Greina. E per-
quei fa el era aunc oz quel tgunsch e maneivel.
Ed el ha nuota prescha, temps avunda per 12
uras sul cuolm. El lai pér cuorer ils autos dil
Lucmagn e fa gnanc stém digl aeroplan. Pils
trutgs, pils quals siu bab, tat, basat e roscha
auters per 3000 onns anavos ein passai cun lur
marcanzias e bagaschas, trutga el oz tut per-
suls e sulets plaunsiu plaunsiu, siado els uauls
della Val de Luzzone. Eis el forsa il davos mar-
cadont dil Pass della Greina, dil pass embli-
dau? —
